

Գրքատունն ի Գրատան Դու Տեառն,
Արդ ի զարդ Վատիկան վայելուչ,
Հսկողի* մեր Հովուի իմաստնոյն,
Ընտրութիւն ինձ գովի սրտառուչ:

Վերնատունն սիովնի բենական,
Ըզբո ուշ տեսանեմ, բիբ ական.
Բազմաձայն բարբառոյ ի Հոգւոյն,
Ընդունակ ո՛վ անօթ ընտրական:

Հայաստան իմ ցրծայ մայր Ազանց.
Առաւել ի տապան նոր Նոյեանց.
Ձի նորայն անարատ կայ լեզուն,
Ի կիտուած գեղեցիկ քոց շրթանց:

1833 ՌՄԶԲ. Մայ. 11
Յակոբ Տիեզերաց ի մեծագոյն Հոռովմ
ի վաճառամ Մխիթարեանց

Ի Նուստ Հ. ՄԿՐՏԻԶ Վ.Գ.Յ. ԱԻԳԵՐԵԱՆ

ԾԱՆՕԹ. — Թէ ինչպէս բանաստեղծական աւելնը անվերապահ մուտ կը գործէ առաւել կամ
նուազ չափով՝ նաեւ երբեմն այլ գիտութեանց և ուսմանց նուիրուող և հոյակապ հանդիսացող
Դէմքերու մէջ՝ կը դնենք հոս Մխիթարեան մեծահամբաւ Մատենադրիս այս փոքր ոտանաւորը:
Ձայս կը հանենք իր մէկ նամակէն՝ զոր ուղղած է առ Գերալ. Սոմ. քնդհ. Աբբահայր՝ յամին
1833 Մայիս 11: Մեծոֆանդէն — որ և յետոյ ծիրանաւոր կ'ըլլայ — նշանաւոր է արեւելեան բազ-
մաթիւ լեզուներու մասին ունեցած ընդարձակ գիտութեամբը:

Հետագայ ժամանակի մէջ նաեւ Գերալ. Եդ. Հիւրմ. նուիրած է անոր գեղեցիկ նշագ մը,
հրատարակուած «Տաղք Մխիթարեան վարդապետաց» ի մէջ (Գ. հտր. էջ 120):

Ազգերեան իր այս ոտանաւորին շարժառիթը կը տեղեկագրէ այսպէս. «Բարեկամ մի մար-
« քէզ յանկարծ կապեցաւ ընդ մեզ սիրով, և զկոմս մի ընտանեցոյց. մին զվանս մեր գովէ ի
« լրոյ յոյժ, և միւսն զՎենետիկ և զՎենիս, գիտելով և զընթացս միոյն և միւսոյն. սոքա տա-
« րան զիս կառօք ի վատիկան՝ ի տեսութիւն նորոյ գրապետի. և ուրախացաք ընդ նմա. և ես
« նուազ ինչ մատուցի Մեծոֆանդէի ի ձեռն Մարքէզին (զորոյ զօրինակն տեսանէք) և եղեւ հրճուանք
« մեծ » (անդ):

* Կ'ակնարկէ Գրիգոր (= հսկող) ԺԶ. Ս. Քահանայապետին՝ որ մտերիմ բարեկամ էր Մխի-
թարեան Ուխտիս՝ իր երիտասարդ հասակէն վաղիս հետ ունեցած յաճախակի յարաբերութենէն:
Հ. Ղ. Տ.

Իտալական «Omnibus» պարբերաթերթին մէջ մեծ հաճոյքով կարգացինք այս գրութիւնը,
որ գործն է Ուիլիւմ Սարոյեանի: Օտար լեզուով արտայայտուող հայազգի մտաւորականներուն
շուրջ ունինք ըսելիք, ուրիշ առթիւ:

Սարոյեան անգլիերէն կը գրէ, բայց հայ է մինչեւ ողնածուծը, և շնորհիւ իր գրականութեան՝
կը խոստանայ ըլլալ մին իր տարաբախտ ազգին մեծագոյն տրիբուններէն: Ան չի նմանիր Մայքըլ
Արլէնի, ոչ անունով, ոչ ալ հոգիով: Կը խօսի հայերէն, ծանօթ է Հայոց պատմութեան, և ժա-
մանակակից ամերիկեան գրականութեան մէջ կը բարձրանայ ոսկեղէն սիւնի մը պէս, իր հայու-
թիւնն անվեհեր կերպով պոռալով աշխարհի երեսին: Իր մէջ գտանք խառնուածքի նոյնութիւն:
Ատ է որ կը փնտռէինք:

«70,000 Ասորիներ»ուն անգլիերէն բնագիրը հարցուցինք ամբողջ Վենետիկի մէջ, ուղղակի
թարգմանութեան համար, չգտանք: Բայց այնքան գեղեցիկ է գրութիւնս՝ որ իտալական թարգ-
մանութեան մէջ չէ կորսնցուցած իր հրապոյրը, հետեւաբար, անհամբերութենէ տարուած, չենք
վարանիր զայն հայացնելու նոյնիսկ իտալական բարբառէն:

Վաւերական արժէք ունեցող գրուածք մը թարգմանութեան թարգմանութենէն իսկ չի վախ-
նար: Մենք հաւատարիմ ենք իտալերէնին. եթէ այս վերջինը հաւատարիմ է անգլիերէնին, ու-
րեմն մենք ալ հաւատարիմ կ'ըլլանք բնագրին:

«Պատմութեամբ մը չէ, կառուցում չունի» պիտի առարկեն ոմանք, ակադեմական ոճով. ինչ
փոյթ, «70,000 Ասորիներ»ը գրուածք մ'է, այդքան միայն, բայց չքեղ գրուածք մը. գլուխ
գործոց մը:

Ողջո՞յն օտար հորիզոններուն տակ նորածագ, լուսապայծառ հայ տաղանդին:

Ողջո՞յն օտար հորիզոններուն տակ նորածագ, լուսապայծառ հայ տաղանդին:
Վ. Ենետիկ, 20. Ա. 38

ՀՐԱԶ ՔԱԶԱՐԵՆՑ

Քառասուն օրէ ի վեր մազերս չէի կտրած
և սկսած էի անգործ բազում ջուրակա-
հարներէն մէկուն նմանիլ: Կերպարանք
հ'է զոր կը ճանչնայ: Մենք, Փոքր-Ա-
սիացի բարբարոսներս, մազառատ ենք: Եր-
բոր պէտք ունինք զանոնք կտրելու, պետք
բոլոր պէտք ունինք կտրելու: Տգեղ բան էր,
ռեկինք զանոնք կտրելու: Տգեղ բան էր,
միակ զլիարկս զլիուս վրայ չէր կենար
այլեւս: Այնպէս որ քաղցի Երրորդ Փո-
ղոցի երկայնքին (Սան Ֆրանչիսքոյ) մին-
չեւ Barber College, տասնհինգ «սէնդ»ի
մազերս կտրել տալու համար: Երրորդ Փո-
ղոցը, Հովարտի տակ, թաղամաս մ'է,
վեր ի վերոյ Նիւ-Եօրքի Bowery ի նման,
լոս Անճէլսի Main Streetի նման: Պէտք
է երեւակայել անգործ ծերերն ու տղաքը
է հրեականացի, զբաղած՝ Bull Dur-
ham ծխելով, կառավարութեան մասին

խօսելով, սպասելով որ բան մը փոխուի,
կամ սպասելով, պարզապէս:

Երկուշաբթի առաւօտ մ'էր, Օգոստոսի
մէջ, և բազմաթիւ գործազուրկներ զացած
էին սափրիչին մօտ, ժամանցի համար:
Ճարոնացի տղան՝ որ ձրի աթոռին կը
սպասարկէր, ցանկ մը ունէր տասնհինգ
անձերու, որոնք կարգի կը սպասէին: Բո-
լոր միւս աթոռները զրաւուած էին: Նստե-
ցայ և սկսայ սպասել: Քսան «սէնդ» ու-
նէի և կէս տուփ Bull Durham: Գլա-
նիկ մը վառեցի, հրամցուցի տուփը քովս
նստողներէն մէկուն՝ որ «նիքողին» պէտք
ունեցողի երեսոյթ ունէր. շնչեցի ծովը՝
մտածելով Ամերիկայի մասին, ինչպէս
ընթանալուն մասին «քաղաքականապէս,
տնտեսապէս, հոգեպէս»: Քովս նստողը
տասնվեց տարեկան տղայ մ'էր: Հրեայ

պէտք էր ըլլալ, հաստատուն ամերիկացի մը, բայց ինկած, շատ ինկած. քիչ քնա- նալ, երկար առեն չփոխուիլ, քիչ մը վախ, և այլն: Մեծ փափաք մը ունէի իր ա- նունը գիտնալու: Գրող մը միշտ կը փա- փաքի ըմբռնել զէմքերու և երեւոյթներու իրականութիւնը: Հրեան ըսաւ. «Նոր հա- սած եմ Սալինասէն, աշխատանք չկայ վայրի հազարի դաշտերուն մէջ, հիմայ կ'ուզեմ երթալ դէպի հիւսիս, դէպի Բորդ- լէնտ, պիտի կարենամ նաւ առնել»:

Փափաք ունէի ըսելու իրեն թէ ինչ ջուրի վրայ էին իմ գործերս. «Scribner» թերթը մերժած էր նորավէպերէս մին, «Yale Review»-ը մերժած էր մէկ ու- սումասիսթրութիւնս. շնորհեցով գլանիկներ գնելու դրամ չունէի, կօշիկներս մաշած, շապիկս հին, բայց կը վախնայի զայն ձանձրացնելէ: Գրողի մը դժուարութիւն- ները միշտ նեղացուցիչ են, և անոնցմէ ազատուիմ անստոյգ: Մարդիկ կրնան պա- տասխանել ձեզի. «Ո՞վ ուզեց որ դուք գրող ըլլաք»:

Ըսի. «Բարի յաջողութիւն, հիւսիսի համար»: Յուզա գլուխը շարժեց. «Հա- ւատք չունիմ, այնուհանդերձ պիտի փոր- ձեմ: Ի վերջոյ ոչինչ ունիմ կորսնցնելիք»:

Քաջ տղայ, յուսամ որ չէ մեռած, յուսամ որ չէ սառած—Այնքան ցուրտ էին այն օրերը (Գեկտեմբեր 1933), — յուսամ որ չէ ինկած ցեխի մէջ, արժանի էր ա- պրելու: Յուզա, յուսամ որ գործ գտար Բորդլէնտի մէջ, յուսամ որ դրամ շահե- ցար, յուսամ որ տաք անկողնով սենեակ մը վարձեցիր, յուսամ որ գիշերը կարող ես լաւ քնանալ, որ կը ճաշես կանոնա- տրապէս, որ յառաջ կ'երթաս, իրրեւ մարդկային էակ մը, որ երջանիկ ես: Յու- զա, իմ բարի մաղթանքներս կը հետեւին քեզի: Քեզի համար ըրի նաեւ շատ մը աղօթքներ. (մինչդեռ կը կարծեմ, սակայն, թէ մեռած է արդէն: Իր մէջ կար, զինք տեսած օրս, հասարակ անասունի տխուր դէմքը: Եւ այն օրերուն, Ամերիկայի բո- լոր թատրոններուն մէջ, կը ներկայա- ցնէին անվախճան պատկերախաղ մը «Ո՞վ

կը վախնայ չար գայլէն» վերնագրով: Ահա ինչ որ կարեւոր է: Մարդիկ զրա- մով կը խնդան մահուան վրայ, որ մար- միններուն կը քսուի, ինչպէս երիտասարդ Յուզային, պնդելով թէ գոյութիւն չունի, ու կը խնդան, տաք թատրոններու մէջ: Ես աղօթեցի Յուզայի համար, և զիս վատ մը կը նկատեմ: Այս պահուն պէտք է մե- ռած ըլլայ և ես նստած եմ սենեակի մը մէջ, իր մասին կը խօսիմ և պատմուածք մը կը հիւսեմ):

Սկսայ նայիլ ուշադիր՝ ճարտանցի տղուն. որ սափրիչի արուեստը կը սորվէր: Ան գրադած էր օճառելով զարհուրելի զէմքով ծեր թափառական մը, մէկը այն զէմքե- լէն որ դուրս կ'ելլեն տարիներու և տա- րիներու անստոյգ կեանքէ մը, անգործու- թեան տարիներ, չպատկանիլ ոչ մէկ տե- ղի, ոչինչ ունենալ, և ճարտանցի տղան քիթը հեռու կը պահէր, իր սեփական քիթը, թափառական ծերին գարշահոտութիւնը չառնելու համար:

Անօգուտ դիտողութիւն մը պատմուած- քի մը մէջ, արուեստի գործի մը մէջ տեղ չունեցող մանրամասնութիւն մը, և սա- կայն հաւասարապէս տեղ կու տամ: Ե- րիտասարդ գրող մը միշտ կը վախնայ որ նշանակութիւն չունեցող զէպը մը կրնայ խուսափիլ յիշողութենէն: Միշտ մոլու- թիւնն ունի տեղ տալու ամէն ինչի՝ որ կը տեսնէ: Ես փափաքէի ճարտանցի տղուն անունը գիտնալ: Անունը գիտնալ: Անուն- ները զիս խորապէս կը հետաքրքրեն: Ստուգած եմ թէ անձանթ անունները ամէնէն հարազատ անուններն են:

Ճարտանցի տղուն կը նայէի մեծ ու- շադրութեամբ, կը ջանայի հասկնալ, շար- ժուճելէն՝ որով իր քիթը հեռու կը պահէր ծերուկին բերանէն ու ռունգերէն, ինչ որ կը մտածէր, ինչ որ կը զգար:

Տարիներ առաջ, երբ տասնեւեոթ տա- րեկան էի, մաքրեցի որթերը հօրեղբորս այգիին, դէպ հիւսիս Sangerի, սուրբ Յովակիմի հովիտին մէջ, քանի մը ճաթ- նացիներ կային, որոնք կ'աշխատէին ինծի հետ. Եօշիոյ Ենոմոդոյ, Հիտէոյ Սուզուքի,

Քացուժի Սուլմոդոյ, և ուրիշ երկու կամ երեք հոգի:

Այդ ճարտանցիներն ինծի սորվեցուցած էին քիչ և պարզ խօսքեր. «Բարեւ, ի՞նչ- պէս էք, գեղեցիկ օր, քնաք բարով» և նման ուրիշներ: Ըսի ճարտներէն լեզուով սափրիչ աշկերտին. «Ի՞նչպէս էք»: ան պատասխանեց ճարտներէն. «Լաւ, շնոր- հակալութիւն»: Յետոյ անսխալ անգլիե- լէնով. «Ճարտներէն գիտէք: Ապրած էք ճարտնի մէջ»:

«Դժբախտաբար ոչ: Գիտեմ երկու երեք բառ: Աշխատած եմ Եօշիոյ Ենոմոդոյի, Հիտէոյ Սուզուքիի, Քացուժի Սուլմոդոյի հետ, կը ճանչնամ զանոնք»:

Ան շարունակեց իր գործը մտածելով անուններուն շուրջ: Կարծես թէ կը շնչէր. «Ենոմոդոյ, Սուզուքի, Սուլմոդոյ»: Պա- տասխանեց. «Սուզուքի պտլիկ էր»:

«Այո՛, կը ճանչնամ: Առաջին անունը Հիտէոյ է: Հիմա կ'ապրի San José. ամուսնացած է»:

Խօսակցութեան մասեր, տարտամ, բայց կերպով մը օգտակար: Կ'ուզեմ ձեզի հաս- կըցնել թէ զիս շատ կը հետաքրքրէ ինչ որ մարդիկ կը յիշեն: Երիտասարդ գրող մը կը շրջագայի և կը խօսի ժողովուրդին մը կը շրջագայի և կը խօսի գիտնալ ինչ որ կը հետ: Եւ կը ջանայ գիտնալ ինչ որ կը խորհի: Անշուշտ, այս պատմուածքին հա- մար արտասովոր նիւթ մը չեմ շօշափեր: Այս պատմութեան մէջ ոչինչ պիտի պա- տահի: Տարօրինակ հանգոյց մը չէ որ կը հիւսեմ: Յիշատակելի անձեր չէ որ կը ստեղծեմ, մեկամաղձիկ մթնոլորտ մը չէ որ կը ստեղծեմ: Չեմ ջանար և ոչ իսկ որ կը նորավէպերու մեծ հեղինակներուն մրցիլ նորավէպերու մեծ հեղինակներուն հետ, ինչպէս Sinclair Lewis, և Joseph Hergesheimer և Zane Grey, մարդիկ որ գիտեն յիշուի թէ ինչպէս պէտք է գրել, մարդիկ որ գիտեն թէ ինչպէս կը յօրինուին դիւրաւ վաճառելի պատմուածք- ները: Politrer, Nobel կամ ուրիշ մըր- ցանակ մը շահելու նպատակ չունիմ: Հոս եմ, հեռուոր արեւմուտքի մէջ, ի Սան Ֆրանչիսքոյ, Քարլ փողոցի մէկ սենեա- կին մէջ, կը գրեմ սովորական մարդոց

համար, պատմելով, սովորական լեզուով՝ բաներ մը զորս գիտեն: Պարզապէս տե- դեկատուութիւն մ'է որ կ'ընեմ, և հե- տեաքար եթէ քիչ մը նիւթէս կը շեղիմ, պատճառն այն է որ աճապարանք չու- նիմ, և չեմ գիտեր թէ ինչպէս պէտք է ընել:

Հիմայ կը սկսիմ զգալ թէ յիմար եմ և անճարակ: Գործածեցի այս բոլոր բա- ռերը և կը սկսիմ անդրադառնալ թէ ոչինչ չեմ ըսած: Ահա ինչ որ խելակորոյս կ'ընէ երիտասարդ գրող մը, զաղափարը թէ ոչինչ չէ ըսած: Կը դառնամ նիւթիս շուրջ, տպաւորութեանս շուրջ զոր կ'ու- զեմ գործել, և զայն կը քննեմ ամէն կող- մէ, ամբողջական նկար մը ունենալու հա- մար, կատարեալ տեսիլ մը: Մարդկային սիրտն է որ ջանամ գետեղել պատմուած- քիս մէջ: Փորձեցի դեռ:

Երկար առեն է որ մազերս չէի կտրած և սկսած էի գէշ կերպարանք առնել, այն- պէս որ գացի Barber College, Երրորդ Փողոց, և աթոռի մը վրայ նստեցայ: Ըսի. «Ետեւը թողուցէք մազերս՝ ինչպէս որ են, նեղ գլուխ մը ունիմ, և եթէ ետեւը չթողուք ինչպէս որ են, այս խանութէն դուրս պիտի ելլեմ ձիու գլխով մը: Գա- զաթէն կտրեցէք որքան կ'ուզէք: Ոչ մէկ լուացում, ոչ մէկ հեղուկ, սանտրեցէք միայն զանոնք: Կարգալը մարդս կատա- րեալ կ'ընէ, գրեւ զայն ճշգրիտ կ'ընէ, ինչպէս կը տեսնէք: Ահա ինչ որ պատա- հեցաւ: Շատ բան չկայ պատմուածքի մը համար, պատճառն այն է որ մոռցած էի սափրիչը, այն երիտասարդը՝ որ մազերս կտրեց:

Բարձրահասակ էր, թուի և լուրջ զէմք մը ունէր, հաստ շրթունքներ, կոր՝ իբր թէ ծիծաղելու համար, բայց տխրօրէն, տխուր աչքեր և լայն քիթ: Կարգացի անունը հայելիին փակցուած տոմսակին վրայ, թէնորդ Պատալ. աղուոր անուն մը, հարազատ անուն մը: Թէնորդ Պատալ սկսաւ աշխատիլ գլխուս վրայ: Ընտիր սափրիչ մը երբեք չի խօսիր՝ եթէ հարցման չէ ենթարկուած:

« Հայ էք », հարցուցի:

Մենք փոքրիկ ժողովուրդ ենք, և երբ մեզմէ մէկը ազգակցի մը հանդիպի, պատահար մ'է: Մէկը կը փնտռենք միշտ, անոր հետ մեր լեզուն խօսելու համար: Մեր ամենէն փառասէր քաղաքական կուսակցութիւնը երկու միլիոն հայեր կը հաշուէ երկրագնդիս վրայ, բայց մեզմէ շատեր չեն հաւատար: Մեզմէ շատեր մատիտ մը և թուղթի կտոր մը ձեռք կ'առնեն, աշխարհի մէկ մասը նկատի կ'առնեն և կ'երեւակայեն թէ քանի՜ հայեր կրնան գտնուիլ հոն ապրելու համար: Թուղթի կտորին վրայ մեծագոյն թիւը կ'արձանագրենք, յետոյ աշխարհի ուրիշ մէկ մասը նկատի կ'առնենք, Հնդկաստան, Եգիպտոս, Իտալիա, Գերմանիա, Ֆրանսա, և որ ըստ կարգի: Եւ ամենէն լաւատես թիւերը իրարու վրայ աւելցնելէ ետք՝ կը ստուգենք թէ ընդհանուր գումարը մէկ միլիոնի չի հասնիր: Այն ատեն կը սկսինք մտածել թէ մեր ընտանիքները բազմանդամ են, թէ ծնունդները շատ են և մահերը քիչ, և կը սկսինք երեւակայել թէ որքան արագութեամբ պիտի աճէինք եթէ քառորդ դար առանձին ձգուած ըլլայինք: Եւ մենք մեզ գրեթէ երջանիկ կը զգանք: Երկրաշարժները, պատերազմները, ջարդերը, սովերը չենք հաշուեր, և սխալ է այս:

Հարցուցի թէ ո՞ր Պատալի թէ հայ է: Ըսաւ. « Ասորի եմ »:

Է՛հ, բան մ'է դարձեալ: Ասորիներն աշխարհի մեր նոյն մասէն են, մեզի պէս քիթ ունին, մեզի պէս աչքեր, մեր սրտերուն պէս սրտեր: Լեզուն տարբեր է: Երբոր կը խօսին՝ մենք չենք կրնար հասկնալ զանոնք, բայց շատ բաներ ունին որ մեզի հետ հասարակաց են: Այնքան հաճելի չէր որքան եթէ Պատալ հայ եղած ըլլար, բայց բան մ'էր դարձեալ:

« Ես հայ եմ » ըսի: « Կը ճանչնայի քանի մը ասորի աղաք: Ժողէֆ Սարգիս, Նիդոյ Եղիա, Գոնի Սալէհ, կը ճանչնանք ասոնցմէ մէկը »:

« Ժողէֆ Սարգիսը կը ճանչնամ », ըսաւ Պատալ: « միւսները ոչ, Հինգ տարի առաջ

Նիւ Եօրքի մէջ կ'ապրէինք: միասին, յետոյ արեւմուտքի ճամբան բռնեցինք, նախ Turlosk, յետոյ հոս, Սան Ֆրանչիսքոյ »:

Սկսանք խօսիլ ասորի և հայ լեզուններու մասին, հին աշխարհի մասին, մեր վիճակի մասին և որ ըստ կարգի: Տասնեւհինգ «սէնդ»ով մազերս կտրել կու տայի և իմ լաւագոյն ճիգերս կը թափէի նոյն ատեն բան մը սորվելու համար, ճշմարտութիւն մը ճանչնալու համար, ներգնահատութիւն մը կեանքի հրաշալիքին, մարդկային արժանապատուութեան:

Պատալ ըսաւ. « Ասորերէն չեմ գիտեր: Ասորեստան ծնած եմ, բայց անոր մասին չեմ ուզեր մտածել »:

Յոգնած երեւոյթ մը ունէր, ոչ ֆիզիքայէս, այլ հոգեպէս:

« Ինչո՞ւ », հարցուցի ես, « ինչո՞ւ չէք ուզեր մտածել »:

« Հը », խնդաց ան, « պարզապէս որովհետեւ այնտեղ ամէն ինչ փճացած է »:

Հաւատարիմ կերպով իր բառերն են որ կը կրկնեմ: Ինծմէ ոչինչ չեմ աւելցընել: « Մենք մեծ ազգ մ'էինք ժամանակին », շարունակեց ան: « Բայց ժամանակին: Հիմակ հին պատմութեան նիւթ մը դարձած ենք: Մեծ քաղաքակրթութիւն մը ունէինք: Քաղաքակրթութիւն մը՝ որ տակաւին հիացման առարկայ է: Հիմակ ես Ամերիկա կը գտնուիմ և մազ կտրել կը սորվիմ: Իբրեւ ցեղ՝ ջնջուած ենք, վերջացած ենք: Ինչո՞ւ պէտք եմ ասորերէն սորվիլ: Գրողներ չունինք: Ո՛չ, ունինք զանազան տեղեկութիւններ: Յաճախ անգլիացիք կը քաջալերեն արարները՝ որ պէսզի ջարդեն մեզ: Այս է ամբողջ: Հին և ծանօթ պատմութիւն: Ամէն կերպով, լուրերը մեզի կը հասնին շնորհիւ « Associated Press »-ի:

Այս դիտողութիւնները տաժանելի էին ինծի համար՝ որ հայ եմ: Միշտ վշտակրած էի խորհելով թէ ժողովուրդ մը փճացման կ'ենթարկուի: Երբեք չէի լսած ասորիի մը անգլիերէն լեզուով այս տեսակ բաներու մասին խօսիլը: Մեծ սէր մը զգացի այդ երիտասարդին հանդէպ: Եւ հիմա կը

թուի ինձ թէ զորովանք ունիմ բոլոր ժողովուրդներու հանդէպ, նոյնիսկ Հայաստանի թշնամիներուն հանդէպ, զորս այնքան փափկանկատութեամբ չյիշատակեցի: Ամէնքն ալ զիտեն թէ որոնք են:

« Արդէն », ըսի « գրեթէ նոյն վիճակն ունինք մենք ալ: Մենք ալ հին ցեղ ենք: Ունինք տակաւին մեր Եկեղեցին: Ունինք տակաւին քանի մը գրողներ, Ահարոնեան, Խահապետեան և մի քանի ուրիշներ: Բայց ընդհանուր առումով նոյն բանն է »:

« Այո », ըսաւ սափրիչը, « գիտեմ, սխալ բաներ կ'ուզէինք: Խաղաղութիւն, հանդարտութիւն և ընտանիք կ'ուզէինք ունենալ: Ո՛չ մեքենաներ: Վերջապէս անօգուտ է չխարուածի հովեր առնել: Մեր ժամանակն անցած է »:

« Մենք կը յուսանք տակաւին », ըսի ես: « Աշխարհիս վրայ չկայ հայ մը որ տակաւին չերազէ անկախ Հայաստան մը »:

« Երազել », ըսաւ Պատալ: « Լաւ, բան մ'է դարձեալ: Ասորիները չեն կրնար այլեւս և ոչ իսկ երազել: Գիտէ՞ք արդէն քանի հոգի ենք երկրագնդիս վրայ »:

« Երկու կամ երեք միլիոն », ըսի ես:

« Եթե անասուն հազար », ըսաւ Պատալ: « Ահա ամբողջ: Եթե անասուն հազար ասորի աշխարհի վրայ և արաբները կը շարունակեն ջարդել մեզ: Անցեալ ամիս ըմբոստութեան մը ընթացքին եթե անասուն հոգի սպաննած են: Լուրը թերթին մէջ հրատարակուած էր: Եթե անասուն հոգի եւս պակաս: Շատ ժամանակ պիտի չանցնի՝ ամբողջ ջնջուած պիտի ըլլանք: Երբայրս ամերիկուհիի մը հետ ամուսնացած է և զաւակ մը ունի: Յոյս չկայ: Կը ջանանք մոռնալ Ասորեստանը: Հայրս տակաւին կը կարդայ թերթ մը՝ զոր կը ստանայ Նիւ Եօրքէն: հայրս ծեր է և շուտով պիտի մեռնի »:

Յետոյ փոխեց իր ձայնը, դադրեցաւ ասորիի պէս խօսելէ և խօսեցաւ իբրեւ սափրիչ: « Բաւական թեթեւցուցի՞ մազերդ », հարցուց:

Պատմութեան մնացեալ մասը զուրկ է կարեւորութենէ: Ասորի երիտասարդին ու

րիշ բան չըսի և թողուցի խանութը: Հետիոտն մինչեւ սենեակս քայլեցի, Գարլ ֆողոց, հինգ մղոն քաղաքին ընդմէջէն: Վերստին կը մտածէի ամբողջ պատմութեան, Ասորեստան և ասորիներ, թէ ո՞ր ձայնին տրտմութիւնը, իր շարժումներն վհատութիւնը: Ամիսներ առաջ պատահեցաւ այս, բայց այն օրէն ի վեր շատ մտածեցի: Ասորեստանի մասին և փափաքեցայ քանի մը խօսք ընել թէ ո՞ր Պատալի վրայ, հին ցեղի մը զաւակը, երիտասարդ և աշխոյժ, բայց առանց յոյսի: Եթե անասուն հազար ասորիներ, միայն եթե անասուն հազար մնացել են այն մեծ ժողովուրդէն, և բոլոր միւսները կը հանգչին մահուան մէջ, և ամբողջ մեծութիւն մը տապալած և մոռցուած, և երիտասարդ մը Ամերիկայի մէջ, որ սափրիչութիւն կը սորվի, երիտասարդ մը որ դառնօրէն կը հեծէ պատմութեան ընթացքին վրայ:

Ինչո՞ւ հանգոյցներ չեմ հիւսեր սիրային պատմութեանը: որոնք կրնան շարժանկարի վերածուիլ: Ինչո՞ւ « ճեհեւիւն ըլլան » չեմ ըսեր կարեւորութենէ զուրկ այս պատմութիւնները: Ինչո՞ւ չեմ ջանար հաճելի ըլլալ Ամերիկացի ժողովուրդին:

Լաւ, ես հայ եմ: Մայքըլ Արլէն ալ հայ է: Հանրութիւնը կը սիրէ զինք: Ես շատ կը հիանամ իր վրայ և կը խորհիմ թէ կատարելագործած է գեղեցիկ նկարագրական ոճ մը, և ամբողջ մնացեալը, բայց ես չեմ սիրեր խօսիլ այն արարածներուն մասին՝ որոնք շուրջ ինք կը խօսի: Սկսելէ առաջ իսկ մեռած արարածներ: Առէք Յուդան և երիտասարդ ճարտանցին և թէ ո՞ր Պատալը, ասորին, լաւ, ասոնք կրնան վերջանալ Յուդայի նման, մեռնիլ, կամ վերջանալ հոգեպէս, Պատալի նման, մեռնիլ: Բայց զոնէ շինուած են յաւիտեանական Նիւթով մարդուն մէջ, և այս Նիւթն է որ զիս կը հետաքրքրէ: Զանոնք չէք գտներ մեծաշուք վայրերու մէջ սեռային հարցին շուրջ խելացի դիտողութիւններ և արուեստի մասին ապուշ դիտողութիւն:

ներ ընկելով զբաղած: Չանոնը կը գտնէր ուր որ ես գտայ: Եւ հոն պիտի մնան միշտ, մարդկային ցեղը, մարդուն մէկ մասը, Ասորեստանի՝ որքան Անգլիոյ մէկ մասը, մաս՝ զոր կարելի չէ փճացնել, մաս՝ զոր ջարդերը չեն կրնար բնաջնջել, մաս զոր երկրաշարժները և պատերազմները և սովերը և խենթութիւնները և ամբողջ մնացեալը չեն կրնար աւերել:

Այս պատմութեանը տուրք մ'է մատուցուած Յուդայի, Ճարոնի, Ասորեստանի, Հայաստանի, ամբողջ մարդկային ցեղին, ամէնուրեք, այս ցեղին արժանապատուութեան, ապրող իրերու եղբայրութեան: Չեմ սպասեր որ «Paramount Picture»-ը զայն ֆիլմի առնէ: Կը մտածեմ եօթանասուն հազար ասորիներուն մասին, մէկիկ մէկիկ, ողջ, մեծ ցեղ մը: Կը մտածեմ թէ ողորդ Պատարի մասին, ինքն իսկ եօթանասուն հազար ասորիներ և եօթանասուն միլիոն ասորիներ, ինք Ասորեստանն իսկ և մարդ մը, սափրիչի խանութի մը մէջ, ի Սան Ֆրանչիսքոյ, 1933ին, և որ, ինքն իսկ, ամբողջ ցեղն է:

ՈՒՆԵՐՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆ

Թարգմանութիւն ՀՐԱՉ ԲԱՆԱՐԵՆՑԻ

ՕՐՈՒՍՆ ԳՐՔԵՐ

Հին ՎԱՊԱՐՇԱՊԱՏԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԸ - Գրեց Պրոֆ. Աշխարհբեգ Քալանթար, 1935 Երևան - Հրատ. ՄԵԼԵՔՆԵԱՆ ՖՈՆԴԻ, 18 նկարներով և բազմաթիւ տախտակներով, ութածալ, թղթակազմ, զին 3 ուրբի 50 կոպէկ. էջ 96:

Հեղինակին սիրած նիւթն է Հայաստանի պեղումները, և մանրամասն են իր տուած ծանօթութիւնները այդ մասին: Ն. Մառի նուիրուած այս շահեկան հատորիկը եղած է մաքուր տպագրութեամբ, լաւ թուղթի վրայ:

Անոյ իր պեղումներով վաստակաւոր Ն. Մառ մտադրած է եղեր նաեւ 1931ին ձեռնարկել Վաղարշապատի պեղումներուն, որուն նախնական փորձերը կը կատարուին այդ տարուան Հոկտեմբերի 12-էն Նոյեմբեր 10: Պեղումներու նիւթական միջոցները կը հայթայթուին Լուսժողկոմատէն, և նոյն ատեն «Հին Վաղարշապատի Պեղումների Յանձնաժողով» մը կը կազմուի անդամակցութեամբ Մառի, Թամանեանի, Պրոֆ. Ի. Մեշչանինովի, Ա. Քալանթարի, Թորամանեանի, Գէորգ Ասատուրի, Ս. Տէր-Յակոբեանի և Սմբ. Տէր-Աւետիսեանի: Արշաւախումբին իբր աշխատակից կը միանան Բայբուրդեան, Կ. Ղաֆաղարեան, Ս. Երեմեան, Ա. Ղորղանեան, Ա. Յովանիսեան և Ս. Բարխուդարեան: Ն. Մառ չի կրնար մասնակցիլ արշաւախումբին՝ որ երեք տարբեր ուղղութեամբ կը սկսի գործել: Ա. Չըշաքընցի՝ Թորամանեանի հսկողութեամբ: Բ. Ս. Անանյանի և Ս. Տէր-Յակոբեանի ղեկ

կառավարութեամբ, և Գ. Ս. Տէր-Աւետիսեանի հսկողութեամբ՝ Չուարթնոցէն հարաւ-արեւելք գտնուող բլրաշարքի վրայ: Այս ամէնուն ընդհանուր վարիչ կ'ըլլայ ինքը Ա. Քալանթար:

Ա. խումբին գործը կը տեւէ միայն 6 օր թուրամանեանի հիւանդութեան պատճառաւ: Եւ այս միջոցին կարելորդ նորութիւն մը չի գտնուիր: Իսկ միւս մասերուն աշխատանքներն ալ բացառիկ արդիւնաւորութիւն մը չեն ունենար:

Պեղումներու գլխաւոր արդիւնքը կ'ըլլայ կարգ մը հին նախապատմական դամբաններու բացումը: Կը յայտնուին Պարթեական կաւէ դամբան, ինչպէս նաեւ կաւէ ուրիշ դազաղներ, զանազան ամաններ, իրեր: Ասոնց հետ նաեւ հռոմէական շրջանի նիւթեր և յիշատակարաններ: Պակաս չեն եղեր նաեւ զարդեղէններ, քանդակուած գոհարաքարեր, կնքաքարեր, եւն: Կը գտնուին նաեւ ոսկիէ մանր զարդեր: Գտնուած իրերու շարքին կայ յունարէն տապանաքար մը որ համառօտ ուսումնասիրութեամբ մը և թարգմանութեամբ իբր յաւելուած կը տրուի: Այս նիւթին ուսումնասիրողն է ակադեմիկոս Ս. Ա. Ժեբելով: Ասոր կը յաջորդէ ուրիշ համառօտ յաւելուած մը Ս. Թամաշեանէ՝ Վաղարշապատի պեղումներէն զըտնուած բրածոյ ցորենի մասին:

Հատորիկը հետաքրքրութեան արժանի է և ուսումնասիրական հում նիւթ կը պարունակէ հարազատ և յաջող կերպով ներկայացուած գիտնական հեղինակէն:

Յ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ

ՆԻԹԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՇԱՐՈՒՄՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ - Գրեց Պրոֆ. Գր. Իվ. Ջափախչվիլի - Վրացերէնէ թարգմանեց և ծանօթագրեց Պրոֆ. Լ. Մելիքսեթ-Բեկ, Հրատ. ՄԵԼԵՔՆԵԱՆ ՖՈՆԴԻ Գիտհրատ Տպարան Երևան, 1937, ութածալ, էջ 44, թղթակազմ:

Դարձեալ մաքուր տպագրութեամբ և թղթով հրատարակութիւն մը որ պատիւ կը բերէ Հայ մամուլին: Յառաջաբանով թարգմանիչը կ'ըսէ որ հայագէտ վրացի Պրոֆ. Իվ. Ջափախչվիլի ունի բազմաթիւ գործեր որոնց մէջ հայոց պատմութեան վերաբերեալ շատ շիւթեր ալ կան: Նման աշխատութիւններու կարգին են նաեւ ներկայ երկուքը, որով զըթոյկս կազմուած է երկու անշատ ուսումնասիրութիւններէ:

Ասոնցմէ առաջինը «Մի էջ գիւղացիական շարժման Պատմութիւնից Հին Հայաստանում»: Նիւթն առնուած է Ստ. Օրբելեանի պատմութեան, որուն համար գնահատանքի խոշոր և իրաւացի բաժին մը կը հանէ հեղինակը ուսումնասիրութեան սկիզբն իսկ: Հեղինակը արդէն 1923ին հրատարակած էր իր այս նիւթը և հայ թարգմանիչէն թարգմանուած:

Ուսումնասիրութեան նիւթ կը կազմէ Օրբելեանի այն վկայութիւնը՝ թէ Յուրայ բերդը և գիւղը, նաեւ Տամաշէկ ու Աւելադաշտ ընդլզած են իրենց տէր Տաթեւի աթոռին դէմ, նոյն իսկ արիւնահեղման դիմելով:

Երկրորդ ուսումնասիրութիւնը նուիրուած է «Անհամաձայնութիւնն ու պայքարը եկեղեցական հասոյթների առթիւ Անիի Վրաց և Քաղկեդոնիկ Հայ հօտի ու հոգեւորականութեան միջեւ 1218 թ.»։ Հետաքրքրական և շահեկան էջ մը Հայաստանի մէջ եկեղեցական հարկային դրութեան վերաբերող: Նման մանր մենագրութիւններ կարելորդ են հայ անցեալին ամբողջական լուսաբանութեան համար:

Յ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ

ԲԱՅՅԻ (ՅԱԿՈԲ ՄԵԼԻՔ-ՅԱԿՈԲԵԱՆ). Կեանքը, Գրականութիւնը, Յիշողութիւններ, Հրատ. Բաֆֆիի Ծննդեան Հարիւրամակին (1835-1937) Կազմակերպիչ Յանձնաժողովի. Փարիզ. 1937. Գեղարուեստական տըպարան. Խ. Մաթիկեան:

Առթիւ Հայ Գրի մեծագոյն վիպասանին ծննդեան հարիւրամեայ յոբելանին, Գաղութի հայաշատ կեդրոններուն մէջ տեղի ունեցան վիպագիր Յոբելեարին յիշատակը վերապրեցնող

և անոր ազգային գաղափարախօսութիւնը ներկայ սերունդին բեմադրող գրական ակումբներ:

Ասոր նախաձեռնութիւնը կը պարտինք Փարիզի «Համագային»ի Յոբելեանական Կեդրոնական Յանձնաժողովին, որուն հոգատարութեամբ Փարիզի մէջ տեղի ունեցաւ, անցած տարւոյ հոկտեմբեր 31-ին, Յոբելեարին նուիրուած գրական - գեղարուեստական մեծաշուք տօնակատարութիւնը: Տօնակատարութեան օրէն առաջ Յանձնաժողովը փութաց լոյս ընծայել ներկայ հատորը «Ուր կենդանի գրողներու կողմէ Բաֆֆիի կեանքին ու գործին նուիրուած էջերուն միացուցած է նաեւ քանի մը հանգուցեալ յայտնի գրողներու Բաֆֆիի մասին աւելի կամ նուազ հեռաւոր անցեալի մը մէջ յայտնուած կարծիքները» (էջ 6):

Հեռաւոր անցեալէն ներկայ են հոս՝ Քամառ Քաթիպա, Շիրվանզադէ և Ար. Արփիարեան, Բաֆֆիի մասին իրենց թանկարժէք գնահատականներով: Կենդանի գրողներէն՝ հայ Գրիչեւ, ընտրանին, հիմնադիր - խմբագրողներ մշակութային հանդէսներու և հանրածանօթ վաստակաւորներ, բերած են իրենց բաժինը, Բաֆֆիի հեռապատկերը և անոր երկերուն մին կամ միւսը լուսաբանող իրենց գնահատականներով, վերլուծականներով և բանասիրական մեկնաբանութիւններով. Ահարոնեան, Չօպանեան, Պարսամեան, Վարանդեան, Վրացեան, Սարուխան, Աղոնց եւն. Վահան Թէքէեան եւս կը փայլի բանաստեղծական իր մէկ գոհարով:

Մտենազարական տեսակէտով արժէքաւոր յօդուածներ կրնանք համարիլ Չօպանեանի «Բաֆֆին», որ իր ընդարձակ ուսումնասիրութեան մէկ մասը կը կազմէ, կը խօսի Բաֆֆին կանխող մեր վիպական շրջանի հեղինակներու մասին որոնց ազդեցութիւնը կրած է Բաֆֆի և Բաֆֆիի կը տրուի իր արժանաւոր աթոռ մեր գրականութեան վիպական սեռին մէջ, հեռու մնալով ոմանց չափազանցութիւններէն (էջ 51-52):

«Չեմ կրնար ըսել թէ Բաֆֆի աւելի մեծ է քան Աբովեանը...: Բաֆֆի աւելի սխառեմատիկ. վիպագիր մըն է... հայ մեծագոյն վիպասանը» (էջ 52-53):

Աղոնցի «Գաւիթ բէկ վեպի պատմական հիմք և գաղափարախօսական արժեքը» իր կարեւորութիւնը ունի. ցոյց կու տայ թէ ինչպէս 1871ին Աբգար Գուլամիրեանի ձեռքով էջմիածին տըպուած «Գաւիթ բէկ»ի գրքոյկը իբր աղբիւր ծառայած է Բաֆֆիի «Գաւիթ բէկ»ին. ուր սակայն, ճշդելու մէկ քանի կէտեր կան: Շահեկան